

Епістолярний диспут Іпатія Потія та патріарха Мелетія Александрійського

У статті висвітлено особливості польськомовної полемічної кореспонденції Мелетія Пігаса та Іпатія Потія. Обидві праці присвячені богословській тематиці, зокрема походженню Святого Духа та верховенству Папи Римського. Принагідно обговорено політичні й суспільні проблеми, пов'язані із запровадженням унії. Листи відзначаються високим рівнем експресивності, риторичною насиченістю, характерною для літератури XVII ст. Полемічна кореспонденція представлена традиційною схемою «теза – антитеза», хоча й має довільний характер, з огляду на її жанрову своєрідність. Цей тип полеміки став підґрунтям для виникнення цілого комплексу польськомовних полемічних писань.

Ключові слова: полеміка, полемічний епістолярій, біблійна інтерпретація, опонент.

Постановка наукової проблеми та її значення. Польськомовна полемічна проза XVII ст. різнопланова, тож вимагає детального вивчення окремих її жанрів, які в різні періоди свого розвитку відіграли ключову роль у поберестьській полеміці в Речі Посполитій. У цьому жанровому різноманітті значну роль відведено полемічному польськомовному епістолярію, представниками якого були Мелетій Смотрицький, Андрій Мужилівський, Клірик з Острога, Іпатій Потій, Костянтин Острозький та ін. **Мета** нашого дослідження – виявити особливості епістолярної польськомовної полеміки поміж Мелетієм Пігасом, Александрійським патріархом, та унійним єпископом Іпатієм Потієм, а також визначити її вплив на формування польськомовної полеміки XVII ст.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Основоположником літературознавчого підходу до польськомовного епістолярію була польська дослідниця початку XX ст., авторка монографії «Теорія листа» Стефанія Скварчинська, яка, між іншим, зауважувала: «Щоб знайти точку опору в оцінці епістолографічних праць, потрібно зустрітися віч-на-віч із листом як літературним жанром» [6, с. 8]. Традицію цих досліджень продовжили такі визначні вчені, як Леся Вашків, Нінослава Радошевич, Валентин Сметанін, Казімеж Цисевський, Януш Мацеєвський та ін. Проте літературна критика ще досі невпевнено посувається в епістологічному просторі XVII ст., зокрема, створеному польською мовою. Частково ми висвітлили цю тему в низці наукових публікацій узагальненого характеру, у яких мікрорівень досліджуваної проблеми оглянуто принагідно. Натомість літературознавчого аналізу полемічної кореспонденції Мелетія Пігаса та Іпатія Потія досі не проведено.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Лист Мелетія Пігаса та відповідь на нього Іпатія Потія мали декілька видань. Передусім, це був первинний текст, який виник 1599 р. і викликав найгучніший резонанс у суспільстві. Однак, на жаль, в архівах його примірники часто неможливо повністю прочитати, оскільки стан їх збереження дуже поганий, а в деяких бракує частини сторінок. Отже, первинний текст лише частково ліг в основу нашого дослідження. Друге видання з'явилося завдяки старанням греко-католицького митрополита Лева Кишки, який опублікував полемічну кореспонденцію Мелетія Пігаса з Іпатієм Потієм у збірнику Потієвих проповідей (Супрасль, 1714). Зрештою, ці зразки полемічного епістолярію дочекалися перевидання в тому ж монастирі 1768 р., через багато років після смерті владики Кишки.

З огляду на доступність в архівах усіх трьох видань полемічних листів Пігаса та Потія, можна порівняти ці версії й дійти висновку, що вони ідентичні, а тому повністю відповідають первісному задуму авторів. У дослідженні береться за основу друге видання (1714 р.), яке збережене в архівах у більшій кількості, що не применшує важливості першого і третього видань.

Сюжетний характер листа Александрійського патріарха Мелетія Пігаса виявляється в розповідному тоні, коли на початку послання він повідомляє, що архимандрит Кирило повернувся з гостини з руської землі й прозвітував про подорож. Передусім, мандрівник згадував про Іпатія Потія, який відігравав ключову роль у розвитку тогочасної унійної Церкви: «o twojej też ludzkości powiadał, mieniając cię bydź Człowiekiem uczonym i takim, którybyś mógł urząd Biskupstwa dość uczciwie sprawować, gdyby cię nie oszukano chytremi wymysłami Akademickiej Theologii» [5, с. 483].

Мелетій Пігас був ревним поборником православ'я, невпинно виступав проти унії, сприяв становленню Московського патріархату, про що свідчать його листи до Івана Вишенського, Костян-

тина Острозького, короля Сигизмунда III тощо. У листі до Іпатія Потія він доклав чимало зусиль із надією повернути опонента на свій бік. Він уболівав над долею загубленого для православної віри єпископа, то журячи його, то виправдовуючи, лагідністю спонукаючи до повернення в лоно ортодоксійної Східної Церкви. Елемент полемічної ламентативної промови проявлений у вступі послання дуже яскраво, тож відіграє ключову емоційну й контрверсійну роль.

В епістолографічній праці патріарх посилався на патристичну спадщину Василя Великого, Діонісія, Григорія Ніського, використовував теж учення західних Отців Церкви, зокрема, праці Томи Аквінського, Августина, науку Папи Римського Лева III. Основні богословські аспекти його твору – це Символ Віри (питання *Filioque*) і причастя під двома постатями – хліба й вина.

Поступово лагідні звертання патріарха переростають у гнівні заклики, сповнені експресії та гостроти. «O przekłete prawo i ustawa godna bydź z prawa wymazana! O okrutne serce, w którym się te prawo poczęło! O srogie uszy, które to cierpliwue słuchając znosicie! O Rzymski rozumie wyrodku od Rzymian! Gdzież jest słuszność? Gdzie pobożność rzymskich praw?» [5, с. 520].

Увесь лист побудований у формі звертання до другої особи однини, що надає творові не тільки індивідуального, а й задушевного, довірливого тону. Письменник осудив гонитву за світськими благами та земними реаліями. Він закликав Іпатія Потія не збивати людей з істинного шляху, яким він уважав виключно православ'я. Принагідно патріарх підтримав тезу подружжя священників, проте присвятив їй значно менше місця, ніж двом попереднім богословським проблемам. Наприкінці листа він знову повернувся до теми верховенства Римського Папи, детальніше її обговоривши та осудивши. Молитовне завершення листа в першодруці написано у формі малюнка, однак, на жаль, у наступних виданнях цей полемічний прийом відкинено, що наочно применшило риторичну вагомість виступу Мелетія Пігаса. Однак у всіх трьох виданнях воно тісно переплетене із закликом до повернення Іпатія Потія в лоно Східної православної церкви і не втратило своєї змістової насиченості. Звертальні конструкції надають останній частині листа поетизованої ритміки та є вдалим завершенням сюжетної напруги твору. «Straciłeś miłość u Boga i u bliźnich swoich, jeżeli sie do swoich od cudzych nie nawrócisz, przyjdź do nas najmiłszy, nieprzymuszamy ani poniewolnego ciągniemy, miłego i dobrowolnego wzywamy» [5, с. 527].

Із листа патріарха проглядається художньо стилізований образ самого автора – водночас гнівний і лагідний, довірливий та беззаперечний, безпосередній і дипломатично непередбачуваний, що впливає із самої риторики твору. Авторський авторитет ґрунтувався на бароковому принципі видимих та прихованих суперечностей, які в ті часи вважалися правилом доброго тону й вершиною словесності. Таким чином, до безпосередніх полемічних диспутів було долучене якісне з літературного та історичного погляду грецьке джерело із польськокомовною атрибутикою.

Знаковим є той факт, що 52-річного Мелетія Пігаса 1601 р. не стало, через 12 років після нього відійшов у вічність і Іпатій Потій, тож полемічна кореспонденція через сторіччя перевидавалась у греко-католицькому монастирі лише з огляду на заслуги унійного достойника Потія, що було ініціативою його вірних послідовників. Натомість художня вартість кореспонденції Мелетія Пігаса довгий час не досліджувалася.

Сам лист Іпатія Потія теж не був миттєвою реакцією на послання Александрійського патріарха, адже він датований 1601 роком – роком смерті опонента. Із приводу цієї затримки Потій принагідно вибачився на початку листа: «muszę boleć z Bazyliem Wielkim, że odległość Egiptu od Roxolańskich krajów, niedostatek w krainy Bisurmańskie Poślańców, samych na koniec dróg niebezpieczeństwo i Prowincji Afrykańskich tylo co słyszana wiadomość, tak piotrzebną o Wierze Świętej tamują rozmowę» [5, с. 529].

За об'ємом *Respons* майже удвічі більший за лист патріарха Мелетія, оскільки в ньому чимало місця присвячено цитуванню Святих Отців, щоб розвінчати позиції «впертих греків» [5, с. 600]. У праці ширше представлено богословські аспекти, звернено увагу на питання цілібату римсько-католицьких священників, верховенство Папи Римського (на основі верховенства у Церкві св. Петра), причастя у вигляді хліба, окремо аргументовано неквашене тісто для Євхаристії, яке виводиться з часів Опрісноків. Автор полемічно обіграв історичні події в житті грецького народу, перейнявши на себе роль пророка, який продовжує давні традиції профетизму.

Іпатій Потій виділявся гостротою літературного слова, розширеною та багатою мовною палітрою за рахунок прислів'їв, притч, приказок, почерпнутих із народної творчості фразеологізмів та визначень. Це була своєрідна «візитна картка» його авторського стилю: «źle dysputuje, kto Boga neguje» » [5, с. 547].

Неповторність слова визначного полеміста початку XVII ст. особливо проявилась у створеному ним концепті Грека (морфологічні різновиди – греки, Греція), який мав утілювати ересі Сходу. Епістолярний диспут приваблює дослідників передусім з огляду на появу в ньому третьої сторони, яка доповнює русько-польську дискусію. У цьому полягав головний антагонізм листа Іпатія Потія: «Owo zgoła nieuczona Grecja nie nauczy Rzemu» [5, с. 538].

Письменник застосовував риторичні фігури, у яких противагою іменника був прикметник негативного забарвлення: «Sakramenta wygnane, ludzka potępiona wolność, dobre zniszczone uczynki, zdeptane Obrazy, wzywania Świętych wyśmiane, Bóg występków uczyniony przyczyną» [5, с. 536]. В іншому місці листа він подібно концептично обігрував дієслова: «Anioły zasmucisz, Jezusa zafrasujesz, piekło rozweselisz» [5, с. 536]. Персоніфікацію представлено у формі синонімічних рядів: «Duch wytryska, wypływa, wyświeca się, bierze, wychodzi, wybucha, okazuje się, posyła się, wysyła się, ma bytność od Syna, że Syn jest obrazem, pieczęcią, początkiem, przyczyną Pocieszyciela Ducha» [5, с. 559].

Додатковою противагою листа Мелетія Пігаса мала слугувати інтерпретація вчення іншого патріарха – Кирила Александрійського, що свідчило про початки концептичного мислення письменника на інтертекстуальному рівні. З однаковою потугою церковні ієрархи використовували прийом парафрази: Мелетій Пігас удався до переважного цитування західних Отців Церкви, а Іпатій Потій – східних. Із риторичного погляду, це було вдале продовження літературних традицій попереднього, XVI ст., яке тільки заходило за обрій.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Зваживши на часопростір польськомовного епістолярію Мелетія Пігаса та Іпатія Потія, його обсяг, художню своєрідність і змістову наповненість, можемо зробити висновок, що цей пласт полемічного письменства відіграв непересічну роль у формуванні інших жанрів тогочасної польськомовної прози. У ньому проглядається зародження концептичного типу мислення на всіх його рівнях – починаючи від фонетичного й закінчуючи інтертекстуальним, мегадискурсивним.

На сучасному етапі польськомовна полемічна кореспонденція, зокрема між Мелетієм Пігасом та Іпатієм Потієм, малодоступна для дослідників, тим паче для читацького загалу, тому потребує поновних видань, детальніших наукових розвідок та поширення серед читачів.

Джерела та література

1. Из листування українських письменників-полемістів 1621–1624 років / ред. Юрія Мицика // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. ССХХV : Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 310–347.
2. Сухарева С. Жанрова специфіка поберестьейського польськомовного епістолярію в Україні / Світлана Сухарева // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. – № 3. – С. 105–110
3. Сухарева С. Польськомовний епістолярій XVII ст. на пограниччі культур / Світлана Сухарева // Європейська інтеграція: досвід Польщі та України : кол. моногр. / за заг. ред. Н. В. Павліхи. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013.
4. Maciejewski J. List jako forma literacka / Janusz Maciejewski // Sztuka pisania. O liście polskim w wieku XIX / pod red. J. Stachelskiej i E. Dąbrowicz. – Białystok : Wyd-wo Un-tu w Białym Stoku, 2000. – 508 s.
5. Pociąg H. Kazania i Homilie męża bożego Nieśmierzej Sławy i Pamięci Hipacjusza Pocięja Metropolity Kijowskiego z Listem Melecjusza Patriarchy Alexandryjskiego, Responsem Hipacjusza / Wyd. L. Kiszka. – Supraśl : Drukarnia O. O. Bazylianów, 1714. – 612 s.
6. Skwarczyńska S. Teoria listu / Stefania Skwarczyńska. – Lwów : Pierwsza Związkowa Drukarnia, 1937. – 373 s.

Сухарева Светлана. Эпистолярный диспут Ипатия Потия и патриарха Мелетия Александрійского. В статье освещены особенности польскоязычной полемической корреспонденции Мелетия Пигаса и Ипатия Потия. Обе работы посвящены богословской тематике, в частности происхождению Святого Духа и верховенству Папы Римского. Попутно обсуждались политические и общественные проблемы, связанные с введением унии. Письма отличаются высоким уровнем экспрессивности, риторической насыщенностью, характерной для литературы XVII века. Полемическая корреспонденция представлена традиционной схемой «тезис – анти-тезис», хотя имеет произвольный характер в силу ее жанрового своеобразия. Этот тип полемики стал основой для возникновения целого комплекса польскоязычных полемических писаний.

Ключевые слова: полемика, полемический эпистолярій, библейская интерпретация, оппонент.

Sukhareva Svitlana. Epistolary Disputation of Ipatiy Potiy and Patriarch Meletiy Alexandrijskiy. The article deals with the peculiarities of Polish polemic correspondence of Meletiy Pigas and Ipatiy Potiy. Two works are devoted to theological theme specifically to the origin of Holy Spirit and Papa priority. Plitical and social problems connected with Union input are discussed. The letters are noted by high level of expressivity, rhetorical saturation that are typical for literature of the XVII century. Polemic correspondence is introduced by traditional scheme «thesis – antithesis» but it has free character. This type of polemics was a reason to appear of whole complex of Polish polemical works.

Key words: polemics, polemic correspondence, the biblical interpretation, opponent.

Стаття надійшла до редколегії
28.10.2015 р.

УДК 821.111 – 1.09.

Олександра Терещук

Автобіографізм інтимної лірики Дж. Г. Байрона

У статті зроблено спробу в біографічному та мистецькому контекстах зіставити інтимну лірику Дж. Г. Байрона. З'ясовано, що любовна поезія сповнена автобіографічними подробицями та літературною грою, авторське «я» набуває особливого звучання, бо йдеться про пережиті почуття, обставини й ситуації.

Ключові слова: автобіографізм, байронізм, інтимна лірика, любовна поезія, послання, посвята.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. У літературній історії є постаті першорядні, знакові, творчість яких справедливо вважається цінним надбанням світової культури. До таких належить Джордж Гордон Байрон (1788–1824). Самобутню художню систему поета, що отримала назву *байронізм*, дослідники визначають і як духовний стан, і як філософське світобачення, і як назву літературного стилю [5, с. 49]. Оскільки ця система поетична, її важко вмістити у звичайну теорію. Хоча на сьогодні існує чимало наукових праць, присвячених творчості митця, усе ж голос генія щоразу вибухає потужною силою та відкриває новий зміст сказаного. За слушним зауваженням Н. Жлуктенко, «і дослідники-естети, що насолоджуються постійною зміною масок ліричного героя Байрона, від трагічної до бурлескної, і критики-ревізіоністи, що впевнено розмасковують “орієнталізм” у його доробкові, однаково визнають, що провокативна функція різних форм його письма не слабшає з плином років» [3, с. 6].

Літературознавці й читачі прагнуть зрозуміти унікальний феномен поета-лірика й поета-бунтаря, образна система якого є багатозначною та відкритою на глибину прочитання. Такий інтерес утілюється в дослідженнях І. Арендаренко [1], Т. Бовсунівської [5], В. Богуславської [6], Н. Дьяконової [7; 8; 9], Н. Жлуктенко [3], Д. Наливайка [11], С. Павличко [12] та ін. Проте більшість студій присвячено поемам Байрона, а його інтимну поезію розглянуто лише принагідно, як «супутник і супровідник його великих поем» [7, с. 5].

Мета статті – простежити, як відбувається ідентифікація почуттів, настроїв, переживань ліричного героя поезій Дж. Г. Байрона зі світовідчуттям самого автора.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Життєва історія Дж. Г. Байрона вже давно отримала означення міфу. За спостереженнями Соломії Павличко, існує три біографії поета: перша – «розгорнуті документальні записи сучасників», друга – «власні щоденники та листи Байрона», третя – «твориться з проєкцій самого поета в образах героїв, парадоксально розкриваючи деякі його суттєві риси». Дослідниця переконана, що, «тільки враховуючи ці три “біографії”, можна скласти уявлення про одну – справжню» [12, с. 157].

Автобіографічна природа творчості Байрона особливо відчутна в любовній ліриці. Його посвяти й послання зі збірок «Летючі начерки» («Fugitive Pieces», 1806), «Вірші на різні випадки» («Poems on Various Occasions», 1807), «Години дозвілля» («Hours of idleness», 1807) здебільшого мають реальних адресаток, а їхні імена (Мері Дафф, Маргарита Паркер, Мері Чаворт, Кароліна Лем, Августа Лі, Аннабелла Мілбенк, Тереза Гвіччіолі), із тією або іншою ймовірністю увиразнюються з біографіч-